

BYMARSK OG GÆST

Bronzøkserne fra Bækboelling
og det 16. århundrede f.Kr. i en
sydjysk indlandsegn

Sceattas i Sydsandinavien - fra
ekspanderende frisere til kon-
trollerende kongemagt

Den gamle Ulvegård i Tjæreborg og
to andre eksempler på bøndergårde
med jordgravede stolper fra tidlig
moderne tid (1500-1800)

BYMARSK OG GÆST

BYMARSK OG GÆST

By, marsk og geest 31

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2019

**By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og
Innovationsstyrelsens retningslinier.**

**Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Flemming Just,
Claus Feveile, Morten Søvsø.**

Layout: KIRK & HOLM

Tryk: Rosendahls

Copyright: 2019 Forlaget Liljebjerget

**Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om
og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.**

**Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene
1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse disse
bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.**

ISBN 978-87-89827-74-2

ISSN 0905-5649

**Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne
til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør
berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.**

Indhold

Lars Grundvad & Martin Egelund Poulsen

Bronzeøkserne fra Bækbølling og det 16. århundrede f.Kr. i en sydjysk indlandsegn	05
Bronze axes from Bækbølling and the 16th century B.C. in an inland part of Southern Jutland.....	19

Claus Feveile

Sceattas i Sydsandinavien – fra ekspanderende frisere til kontrollerende kongemagt.....	21
Sceattas in Southern Scandinavia - From expansive Frisians to controlling royal power.....	42

Michael Alrø Jensen

Den gamle Ulvegård i Tjæreborg og to andre eksempler på bøndergårde med jordgravede stolper fra tidlig moderne tid (1500-1800)	44
The old “Ulvegård” in Tjæreborg and two other examples of farmsteads with earthfast post constructions from the early modern period (1500-1800)	70

Sceattas i Sydszkandinavien

– fra ekspanderende frisere til kontrollerende kongemagt

Af Claus Feveile

Siden en spæd start i 1960'erne, hvor der første gang fandtes sceattas i Danmark, er antallet støt og roligt steget til mere end 459 mønter i Sydszkandinavien. I Ribe er fundet langt det største antal, men også skattefundet på Föhr og efterhånden mange enkeltfundne fra markedspladsen i Gross Strömkenfdorf tæller godt. Uden for markedspladserne er mønterne sjældne, og antallet af fundsteder er ret begrænset, både når man tænker på, hvor meget metaldetektorer bliver anvendt i Danmark, men også når man sammenligner med fundbilledet i f.eks. Holland og England. Artiklen giver et overblik over det nuværende fundbillede og peger på nogle årsager til, at spredningen og den kronologiske fordeling af mønterne ser ud, som den gør.

Sceatta – i flertal sceattas – er betegnelsen for de små sølv mønter, ca. 11-12 mm store og med en vægt på lige omkring 1 gram, der fra 690'erne og frem blev anvendt i hele Nordvesteuropa, på kontinentet særligt i det nuværende Holland, Belgien og et stykke op langs Rhinen og på de britiske øer, langt overvejende i det sydlige og østlige England. I Skandinavien er de langt færre, hvor Ribe dog udgør en markant undtagelse.

Mønterne er såkaldt anonyme, dvs. det fremgår ikke af dem hvem, hvor, eller hvornår de blev præget. Sceattas findes med mere end hundrede forskellige slags præg

– mange samtidige, udmøntet forskellige steder, andre afløsende hinanden i tid og rum. Nogle af typerne er yderst sjældne og findes kun indenfor små geografiske områder, mens andre typer har været præget i millioner af eksemplarer og har en både kronologisk og geografisk vid udstrækning. Mange af typerne ophører omkring midten af 700-årene, mens enkelte typer fortsat fremstilles og anvendes frem til begyndelsen af 800-årene.

Helt frem til slutningen af vikingetiden finder man en meget varieret anvendelse af mønter. Man taler om møntøkonomi når der betales med mønter efter antal og om vægt-

økonomi når mønterne, hele eller halve og i kombination med andre sølvgenstande, anvendes efter afvejet vægt (Moesgaard 2008, 137). Et kendetegn for møntøkonomien er endvidere, at man kun anvender egne mønter, normalt uden at de klippes i halv eller kvarte. I vægtøkonomien betyder møntens præg ikke noget – det er sølvindholdet og vægten, der er det afgørende og i egne hvor man anvender vægtøkonomi, ser man ofte af mønter er omdannet til smykker gennem perforering eller påsætning af øsken.

Vægtøkonomien er den mest udbredte i Sydskandinavien gennem vikingetiden. Ribe i 700- og 800-årene og Hedeby i 800- og 900-årene, er dog et par væsentlige undtagelser, hvor mønter anvendes efter antal – her er der tale om egentlig møntøkonomi.

Siden de første sceattas blev fundet i Dan-kirke i 1960'erne, er antallet af mønter fundet i Skandinavien og langs den sydlige østersøkyst steget støt og andrager nu mere end 459 mønter. Heraf er ikke færre end 280 fundet i Ribe, spredt enkeltvis i kultur-lagene på nordens ældste emporium, eller på dansk: handelsplads. Ribe grundlægges lige omkring år 700 efter frisisk forbillede og bliver hurtigt den helt dominerende handelsplads i Sydskandinavien, hvor den indgår i et tæt netværk med andre Nordvesteuropæiske handelspladser. På markedspladsen blev der importeret og eksporteret varer af købmænd, mens håndværkere fremstillede i tusindvis af genstande til salg. En god del af betalingen er foregået med mønter – det ældste sikre eksempel på en regulær møntøkonomi, hvor der betaltes med mønter efter pålydende og ikke efter vægt (jf. Moesgaard 2007, 116ff).

Særligt mønterne fra de omfattende kul-turlag i Ribe har givet anledning til diskus-sioner, både om periodens kronologi samt

hvor mønterne var præget. Metcalf (1984) var den første der på baggrund af de den-gang 32 sceattas fra Ribe, foreslog at typen med maske/dyr, Wodan/Monster (W/M), snarere var en dansk mønt end en frisisk, som den hidtil var blevet opfattet som. Hovedargumentet lød på den procentvise fordeling mellem typerne. Iblandt de første 32 sceattas fra Ribe var ikke mindre end 76 % W/M, mens de i f.eks. Domburg og Dore-stad kun udgjorde 12 og 5 %. Meningerne er fortsat delte, men med et kraftigt stigen-de antal mønter fra lagene i Ribe, en bedre forståelse for deres kronologiske stilling i forhold til andre typer af sceattas, samt en konstatering af deres cirkulationsperiode fra senest 720 og frem til ca. 800-820 (Fe-veile 2006a; 2008), ses der nu en bredere accept af tolkningen af W/M som en mønt præget til brug i Ribe, selvom diskussionen naturligvis stadig pågår (Metcalf 2007, 2014; Malmer 2007; Williams 2007, 185ff). I en kompliceret diskussion, indtager jeg fortsat det synspunkt (Feveile 2006; 2008), at der intet økonomisk, socialt eller politisk er til hinder for en hjemlig møntproduktion i 8. århundrede, og i det følgende er det derfor en grundantagelse, at W/M er en dansk kontrolleret udmøntning, der konti-nuerligt er den altdominerende mønttype i Ribe gennem store del af 700-årene frem til begyndelsen af 800-årene.

Senest har Søvsø (2018) argumenteret for, at W/M ikke blot var Ribes mønt – men en fælles kongelig kontrolleret mønt, særligt til brug på de tre emporier, som han tilegner danerkongen: Ribe, Åhus og Gross Ström-kendorf. Kongemagten placeres i Lejre på Sjælland og dermed emporierne i rigets grænseområder mod øst, syd og sydvest. Søvsø anvender en kombination af arkæo-logiske resultater og historiske oplysninger i sin argumentering, mens mønternes egne udsagn ikke i detaljeret grad udnyttes.

Nr.		W/M	Porcupine	Plumed bird	Continental Runic	Series J, type ? TJEK	Series J, type 37	Series J, type 72	Series B, BMC 27	Maatricht	Unik	Udefineret	Series G	Series Y	Maddelinus, solv	Franske denarer	I alt
1	Ribe	225	35		5		1			1	1	12					280
2	Dankirke	5	1		2		1		1						2		12
3	Okholm	1	1	1	4												7
4	Gl. Hviding		1		3												4
5	Høgsbrogård				1												1
6	Tommerby				1												1
7	Emmerlev Kirke				3												3
8	Holmsland Klit	1															1
9	Hattig		1														1
10	Gudne II		1		1												2
11	Havsmarken	1															1
12	Tisso				1			1									2
13	Melby	1															1
14	Tylbjerg Øst	2															2
15	Gl. Løjre	1	2														3
16	Wenningstedt	1															1
17	Goting Kliff		52			3			15			4	2			7	83
18	Halthabu	2															2
19	Schuby		1														1
20	Krinkberg	3	1														4
21	Åhus	3	1														4
	Sydskandinavienv	246	97	1	21	3	2	1	1	16	1	16	2		2	7	416
22	Gross Strömkendorf																> 40
23	Helgö		1														1
24	Ervik													1			1
25	Truso	1															1
	I alt	247	98	1	21	3	2	1	1	16	1	16	2	1	2	7	459

Tabel 1.

Antal mønter på de enkelte lokaliteter opdelt efter typer. Antal mønter på de enkelte lokaliteter opdelt efter typer.

Formålet med denne artikel er dels at give et opdateret overblik over sceattas indenfor den danske kongemagts interessesfære, dvs. Sydsandinavien og dele af den sydlige østersøkyst, dels at give et bud på årsagen til spredningen og antallet af mønter, på baggrund af oprindelsessted, produktions-

periode og formodet tabstidspunkt. Yderligere vil det også blive overvejet, om en mere grundig numismatisk analyse kan understøtte, at W/M ikke blot er Ribes mønt, men danernes mønt, til brug på de kongeligt kontrollerede emporier Ribe, Åhus og Gros Strömkendorf.

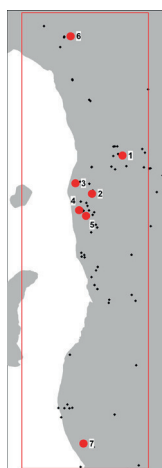
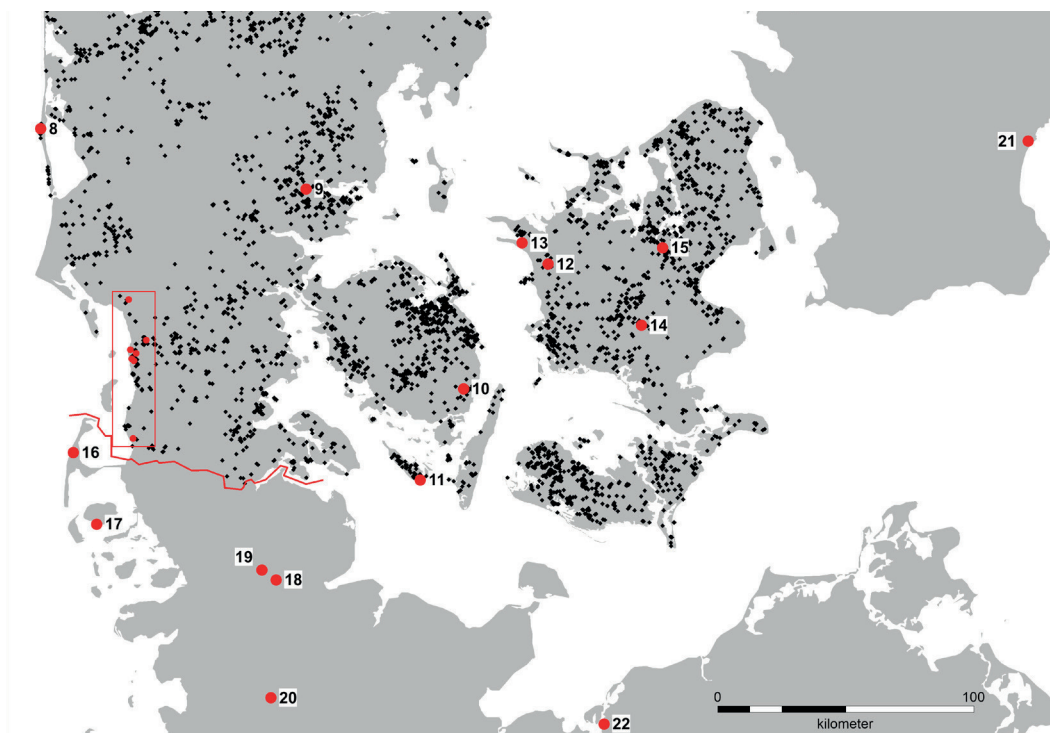

Fig. 1.

Sydsandinavien med de 22 lokaliteter hvor der er fundet sceattas. Sorte rhomber er lokaliteter i Danmark hvor der er gennemført museal eller privat afsøgning med metaldetektor

Southern Scandinavia with the 22 known localities with finds of sceattas. The black rhombuses represent localities in Denmark, where the investigations have been carried out using metal detectors either by a museum or through private reconnaissance.

Fundbilledet

Indenfor det Sydskandinaviske område, er der frem til forår 2019 fremkommet 416 sceattas fordelt på 21 fundsteder (katalog 1-21). Hertil skal lægges yderligere mindst 40 sceattas fra Gross Strömkendorf (Wiechmann, in prep)(katalog 22), samt endelig tre fra henholdsvis Norge, Mellemsverige og Polen (katalog 23-25), i alt ikke under 459 mønter (tabel 1, fig 1).

Ribe er fortsat den altdominerende lokalitet rent antalsmæssigt. Siden den seneste

oversigt over sceattas i Ribe, med 204 sceattas (Feveile 2008), er tilvæksten øget til 280 sceattas. Det er igen arkæologiske undersøgelser i de tykke kulturlag, der frembringer langt hovedparten af de enkeltfundne mønter. Senest er der f.eks. fremkommet 62 sceattas ved forskningsudgravningen i 2017-18, SJM 3 Posthustorvet (i samarbejde med Aarhus Universitet, UrbNet, inden for rammerne af delprojektet Northern Emporium), der omfattede ca. 80 m² med kulturlag mellem 1,5-2,3 meters tykkelse.

SJM 348 Rosen Allé bør også fremhæves. Her blev der i årene 2014-16 udgravet samlet ca. 2.300 m² uden fladedækkende kulturlag, men med talrige nedgravninger i undergrundsniveau, der afdækkede rester af bl.a. bebyggelse, befæstning og gravplads fra 8.-10.århundrede, samt bebyggelsesspor fra middelalderen. I den forbindelse fremkom en W/M sammen med andre gravgaver i en jordfæstegrav – den første gravfundne sceatta i Danmark (Croix, in prep).

Tilvæksten af fund fra Ribe ændrer hverken på den typemæssige eller kronologiske fordeling af mønterne. Blandt de identificerede 269 mønter er W/M fortsat den altdominerende med 225 stk, (83,6 %), herefter Porcupine med 35 stk (13 %), og Continental Runic seks stk (2,2 %), mens resten udgøres af få typer, der kun er fundet i et enkelt eksemplar. Mønterne fra Ribe inddrages derfor ikke mere detaljeret i denne artikel, idet der ikke er nævneværdige forskelle fra tidligere fremlæggelser (Feveile 2006a; 2008).

Uden for Ribe er det især den omfattende anvendelse af metaldetektor, der giver nye fund af sceattas, dels yderligere mønter på kendte sceattas-lokaliteter, men også nye lokaliteter der ikke tidligere har leveret den slags mønter. Det giver tydeligt Danmark

en fundmæssig særstatus i forhold til Sverige og Tyskland, hvor anvendelsen af metaldetektor enten er forbudt eller underlagt begrænsninger med et deraf fraværende eller mindre omfang end i Danmark. Det er antagelig årsagen til, at Schleswig-Holsten igennem de sidste par årtier kun bidrager med et enkelt nyfund ved en udgravning (16 Wenningstedt, Sylt). Meget positivt er et godt samarbejde mellem museer og detektorførere i Mecklenburg-Vorpommern, hvor antallet af sceattas nu overstiger 40 stk i Gross Strömkendorf, næsten alle fremkommet med metaldetektor i pløjelaget. De nærmere forhold dog afventer den kommende publicering af mønterne (Wiechmann, in prep.). I den forbindelse skal også de meget systematiske afsøgninger med detektor indenfor voldene i Hedeby bemærkes (Hilberg 2008) – især det forhold, at afsøgningerne netop ikke medførte fund af yderligere sceattas end de allerede kendte to W/M. I Sverige er der, mig bekendt, ikke fremkommet sceattas ud over de kendte fund fra udgravningerne i Åhus i 1980'erne (Callmer 1984), og det samme gør sig gældende i Norge trods en ret omfattende anvendelse af metaldetektor i de senere år.

Ser man nærmere på den geografiske fordeling, er det tydeligt at Vadehavskysten nord for grænsen mellem Danmark og Tyskland fremtræder markant, idet der omkring Ribe findes seks lokaliteter med tilsammen 26 mønter, mens der i resten af det nuværende Danmark blot er otte lokaliteter med tilsammen 13 sceattas (fig. 2). At denne signifikante fordeling har en kulturhistorisk årsag og ikke skyldes f.eks. en forøget detektoraktivitet langs geesten, bliver tydeligt når lokaliteterne kortlægges på et baggrundskort der viser alle steder i Danmark, hvor der i det nationale register Fund og fortidsminder er registreret enten

museal eller privat brug af detektor (fig. 1). Her fremgår det klart, at ikke bare andelen af lokaliteter men også antallet af sceattas er markant højere i Sydvestjylland og Vadehavskysten, end i andre dele af landet. Det har i denne forbindelse ikke været muligt at sammenligne med afsøgte lokaliteter langs Vadehavskysten syd for den dansk-tyske grænse, og det er dermed usikkert om de nærmest fraværende fund af sceattas ned til Elben er et resultat af væsentligt færre detektorafsøgninger syd for grænsen, eller om det skyldes reelle kulturhistoriske årsager. Mere herom senere.

Ikke alle de anførte fund af sceattas opfattes som enkeltfundne mønter, tabt hver for sig, der er væsentlige undtagelser. Goting Kliff på Föhr er et velkendt skattefund med 87 mønter, fordelt på 77 sceattas og 10 frankiske denarer (Hatz 2001). Skatten er fundet indenfor et mindre område for foden af en lav klint, hvorfra den er skredet ned. Alle 87 mønter opfattes som værende en del af skatten, selvom det ikke kan udelukkes at enkelte af dem måske ikke hører til skatten (Op den Velde & Metcalf 2009, 140). Skattens slutmønt, en frankisk denar, har hidtil været dateret til efter 750, en datering der på det seneste er bragt i tvivl og hvor en noget tidligere datering foreslås (Breternitz 2016; 2018). Tilsvarende opfattes de fem W/M fra Dankirke som en samlet deponering (Feveile 2006b), der kan være anbragt i jorden på ethvert tidspunkt mellem introduktionen af W/M senest omkring 720 og frem til starten af 800-årene. Endelig er der i 2015-16 indkommet fire sceattas fra Okholm, fundet med detektor i pløjelaget indenfor et område på ca. 80 x 15 meter i pløjeretningen. Der tale om kronologisk samtidige, tidlige mønter, en Plumed Bird og tre Continental Runic, der på den baggrund antagelig udgør en samlet deponering fra lige omkring år 700.

Kildekritiske bemærkninger

Hvis man vil prøve at trænge dybere ind i mønternes datering, og hvor de er fremstillet, støder man hurtigt på en række problemer. Først og fremmest er mønterne alle såkaldte anonyme. Præget fortæller intet om hvem, hvor eller hvornår de er lavet. Især Porcupine og W/M fremstilles/anvendes over et meget langt tidsrum med talrige varianter, sub-varianter, kopiering, imitationer og samtidige forfalskninger til følge. Dernæst kan der i en række tilfælde være markant forskel på en mønttypes prægeperiode, altså det tidsrum som møntfremstillingen foregik i, og mønttypens funktionsperiode, altså det tidsrum hvor mønten var i regelmæssig brug. Så selvom man f.eks. kender en mønttypes prægeperiode, kan den være markant anderledes (tidligere) end det tidspunkt mønten når frem til en fundlokalitet, for først måske endnu senere at ende i jorden. Brugen af sølvstykket spiller også ind. Vi er i en tid og i et geografisk område, hvor møntøkonomi, altså betaling med præget mønt efter antal og ikke vægt, på ingen måde kan opfattes som det normale. I 700-årene er det kun med sikkerhed i Ribe at der betales med mønt – det er klart dokumenteret gennem de mange udgravninger, hvor mønterne er udbredte og ikke kombineres med vægtlodder eller brudsølv til betaling. Tilsvarende er sandsynligheden også tilstede i Åhus og nok særligt i Gross Strömkendorf.

I et par tilfælde er vi sikre på, at mønten ikke længere har været opfattet som en mønt. Det gælder den ene af to sceattas fra Tissø, der er gennemboret, sikkert for at blive anvendt som smykke. Det samme gør sig gældende for den enlige W/M fra Truso i det østlige Polen, der i gennemboringen er forsynet med øsken til ophængning. Begge er altså demonetariseret og indgår dermed i fundbilledet på en anden måde end de cirkulerende mønter.

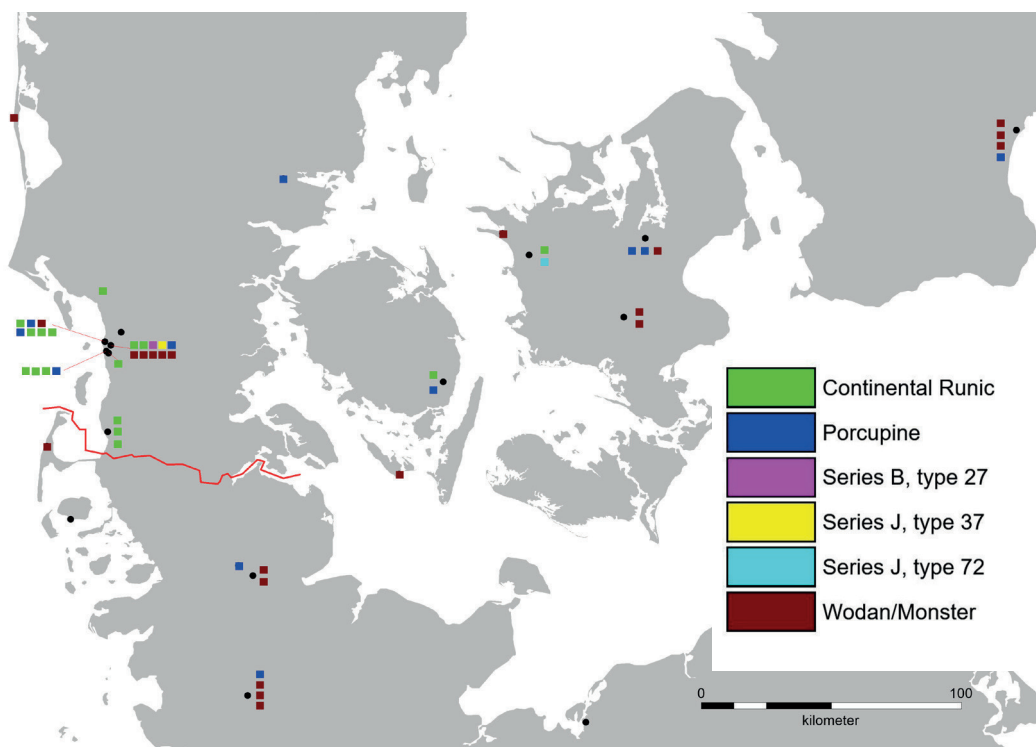

Fig. 2.

Sceattas fordelt på typer. Ribe, Gross Strömkendorf og Föhr undtaget.

Sceattas distributed by type. Ribe, Gross Strömkendorf and Föhr not included.

Endelig er der markant forskel på, hvilke udsagn man kan tillægge mønter fundet spredt og tabt enkeltvis i tid og rum, i forhold til mønter der er fremkommet i skattefund (f.eks. Coupland 2014, 262ff). Skattefundene er helt uundværlige, når man skal analysere mange mønttypers interne relationer i tid og rum, de enkelte typer og varianter kronologiske kendetegn, og i heldige tilfælde kan skattefund give detaljerede oplysninger om en udmøntnings orga-

ring og omfang. Men skattefundene egner sig generelt dårligt til at beskrive en regions almindelige møntomløb, særligt i tilfælde hvor enkeltfundne mønter er sparsomme. I stil med ovenstående eksempel på en "fjern mønt" der dumper ned et tilfældigt sted, kan en hel skat på én gang være bragt til området fjernt fra, og på den måde påvirke og evt. skævvride det billede, som regionens enkeltfundne mønter beskriver. Der skal derfor tages udgangspunkt i de mønter, der er fundet enkeltvis, tabt hver for sig, da de langt mere sandsynligt afspejler det aktuelle møntomløb og dermed bedre demonstrerer hvilke mønter der blev anvendt, hvor det skete og under hvilke omstændigheder de blev tabt, f.eks. almindelig gård/landsby, handelspladser, ved gravlæggelse m.m. Først når det almindelige og generelle billede af en møntcirkulation er fastlagt, kan skattefundene analyseres op mod

billedet af enkeltfundne mønter og på den måde bidrage til en samlet opfattelse. Her kan nogle skattefund vise sig at være helt tilsvarende det billede, som de enkeltfundne mønter viser og dermed udgøre mønttyper, der svarer til regionens mønter, mens andre skattefund kan være sammensat på en meget atypisk måde i forhold til de enkeltfundne mønter. I sidstnævnte tilfælde skal årsagen til skattens sammensætning oftest findes i, at den er sammensat udenfor regionen og ikke på noget tidspunkt har indgået i den almindelige brug af mønter i den region, hvor den er fundet.

En sidste ting skal også bemærkes. Man hører ofte, at arkæologer laver en direkte kobling mellem en mønts fundsted og møntens måske kendte og meget fjerne produktionssted, i form af en formulering om, at "pladsens folk har haft langtrækkende kontakter". Der er ingen, der kan vide sig sikre på en mønts rejse fra produktionssted til fundsted. Det kan ikke udelukkes at ske direkte og hurtigt, men det kan lige såvel foregå gennem komplicerede og talrige transaktioner ad helt ukendte ruter. At sidestille fundstedet med oprindelsesstedet og hævde en direkte kontakt mellem de to punkter vil langt oftest være forkert, som f.eks. ved fund af romerske denarer eller mellemøstlige dirhemer.

Der er med andre ord talrige faldgruber, man må prøve at komme omkring, hvis man skal forsøge at beskrive en sandsynlig mønthistorisk udvikling i Sydsandinavien i 8. århundrede, men omvendt risikerer man også at blive så forhindret af de mange forbehold, at man ikke ser det basale billede (Metcalf 2014).

I dette arbejde er Continental Runic og Porcupines forsøgt detailbestemt efter Op den Velde & Metcalf (2007, 2010) med

tilhørende dateringer og foreslåede prægesteder/regioner, ligesom der er trukket på de detaljerede fundforhold mellem især Secondary Porcupines, Continental Runic og W/M i Ribe, inkl. de nyere upublicerede undersøgelser. For de øvrige typer er ældre standardværker, samt nyere oversigter anvendt (f.eks. Abramson 2006, Metcalf 1993, Blackburn 1985).

Typer og dateringer

For indledningsvis at vurdere, hvilke mønttyper der anvendes indenfor det Sydskandinaviske område, samt hvornår de kan være ankommet og tabt, er det nødvendigt at se bort fra skattefundene, dvs. Föhr-, Dankirke- og Okholmskattene, ligesom de få sceattas fra fjernere dele af Skandinavien og Østersøen (Helgö, Ervik og Truso) udelades. Typefordelingen af sceattas og forholdet imellem dem er endnu ikke færdigbehandlet og publiceret for Gross Strömkendorf, så derfor må den lokalitet også udelades i denne omgang – måske skjuler der sig også skattefund blandt de mere end 40 sceattas derfra? Det vil først vise sig, når mønterne og deres fundomstændigheder er publiceret.

Som enkeltfundne mønter resterer der således 42 sceattas. De fordeler sig med 12 lokaliteter i Jylland, to på Fyn med øer, fire på Sjælland og en i Skåne. Typerne er stort set de samme få typer, der findes som enkeltfundne mønter i Ribe, dvs. W/M, Continental Runic og Porcupine som de dominerende og hertil enkelte typer, der kun er fundet i ét eksemplar. Blandt de 41 enkeltfundne mønter (tabel 2) er andelen af Continental Runic på 30,9 % meget højt i forhold til Ribe by, hvor de kun udgør 2 % (Feveile 2008), mens Porcupine-frekvensen er på samme niveau. W/M er fortsat den mest dominerende med 38,1 % af de enkeltfundne mønter – men markant mindre end i Ribe, hvor de samlet set udgør ca. 85 %.

	Jylland og Schleswig- Holsten	Fyn og øer	Sjælland	Skåne	I alt	Procent
Continental Runic	11	1	1		13	30,90%
Porcupine	6	1	2	1	10	23,80%
Series B, type 27	1				1	2,40%
Series J, type 37	1				1	2,40%
Series J, type 72			1		1	2,40%
Wodan/Monster	8	1	4	3	16	38,10%
I alt	27	3	8	4	42	100,00%

Tabel. 2.

Typernes antal og fordeling på landsdele.

The number of different types and their regional distribution.

Continental Runic er en tidlig og ret kortlivet udmøntning, der dateres til ca. 695-710 og hører til den gruppe, man kalder for primary sceattas (Op den Velde & Metcalf 2007). Den præges og anvendes stort set kun i denne korte periode, og forsvinder derefter hurtigt ud af omløb. De er altså næppe kommet til Sydsandinavien eller tabt væsentligt efter ca. 710. Porcupines derimod, udmøntes over en meget lang periode, fra ca. 695 og frem til efter 760 – måske i Frisland (nordlige del af Holland) helt frem til ca. 800. De kan opdeles i Primary Porcupines, ca. 695-715/20, secondary Porcupines, ca. 720-40 og tertiary Porcupines ca. 740-800? (Op den Velde & Metcalf 2010).

Endelig er der W/M, der i Ribe findes fåtalligt før 720, sammen med de andre typer, især Porcupine og Continental runic, for herefter, fra senest ca. 725 at være helt dominerende. Når W/M i Ribe opgøres til 85 %, er det på baggrund af alle typebestemte sceattas fra Ribe, uanset tabstidspunkt. Men ser man kun på perioden fra ca. 725 og frem, udgør W/M på Posthusudgravningen 95 % af mønterne, mens de resterende 5 % består af blot to mønter, en imitation af en Continental Runic og en tertiary Porcupine (Feveile 2008, fig. 7). Den nyeste udgravning i Ribe, SJM 3 Posthustorvet, ændrer ikke afgørende på det billede, men kan evt. nuancere og præcisere forholdene før ca. 720/25, når

udgravningen engang er færdiganalyseret. Det er nu muligt at opdele de enkeltfundne mønter efter den periode, hvor de må antages at være ankommet til Sydsandinavien og tabt (med alle de forbehold der nu må være). Ældst er gruppen af mønter, der dateres til før begyndelsen af W/M. Hertil hører alle Continental Runic og Series B BMC 27. Lidt mere usikker er primary Porcupines og Series J BMC 72, hvis udmøntning begge starter noget før W/M, men har et kort overlap frem til 715/20 eller 725. De kan altså være ankommet til landet både før eller evt. ganske kort efter, at udmøntningen af W/M er påbegyndt. Her placeres de i gruppen "før W/M". Samtidige med W/M er en række secondary (c. 720-40) og tertiary (Ca. 740-800?) Porcupines. I samme gruppe placeres også de Porcupines der enten ikke kan variantbestemmes eller kun med stor usikkerhed. Endelig har vi selve W/M, der antagelig påbegyndes kort før 720 og fremstilles/anvendes helt frem til ca. 800-820 (fig. 3 og tabel 3).

Fra ekspanderende frisere til kontrollerende kongemagt

Hvis man indledningsvis ser på de 42 enkeltfundne mønter og udelader skattefundene fra Dankirke og Okholm, er resultatet slående (tabel 3).

Den ældste gruppe, Continental Runic, primary Porcupines m.fl., findes på alle seks

lokaliteter omkring Ribe i den danske del af Vadehavskysten og er desuden den eneste gruppe på fire af pladserne. Længere mod øst findes den ældste gruppe af sceattas kun på nogle af landet mest markante og højprofilerede lokaliteter, Gudme på Fyn samt Tissø og Lejre på Sjælland – og det vel at mærke kun i et enkelt eller to eksemplarer, hvor den ene Tissø-mønt oven i købet er demonetareret med en perforering. Syd for den dansk-tyske grænse er forholdene markant anderledes fra især Sydvestjyl-

land, idet der indtil videre ikke er fundet primary sceattas.

Fundbilledet kan tolkes på flere måder. Én mulighed er, at de manglende fund fra den tyske del af vadehavskysten skyldes en markant mindre detektoraktivitet. Det er måske den mest sandsynlige forklaring, ikke mindst når man tager i betragtning at fundbilledet fra den danske del først for alvor er tilvejebragt gennem de sidste 10 års detektorbrug. En anden mulig tolkning som

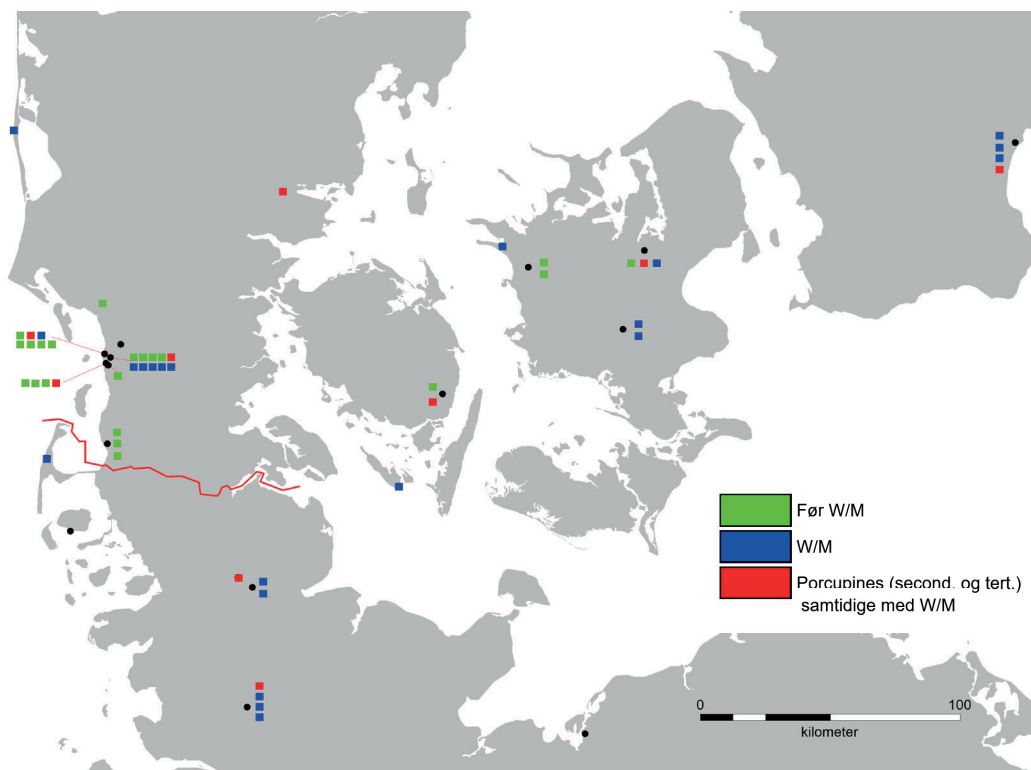

Fig. 3.

Sydskandinavien med de enkelte mønter anført efter datering. Grøn: Mønttyper ankommet og antagelig tabt før fremkomsten af W/M; Blå: Wodan/monster mønter; Rød: Mønttyper, her secondary og tertiary Porcupine, ankommet og tabt samtidig med at W/M cirkulerer.

Southern Scandinavia with the individual coins listed according to their date. Green: Wodan/ Monster coins; Red: Secondary and tertiary porcupine coin types introduced and lost concurrent with the circulation of W/M types.

	Jylland og Schleswig-Holsten	Fyn og øer	Sjælland	Skåne	I alt
Ikke W/M før senest ca. 725	13 (+4)	1	3		17 (21)
Secondary og tertiary Porcupines, efter ca. 720	6	1	1	1	9
W/M - efter ca. 715-20	8 (+5)	1	4	3	16 (21)
I alt	27 (+9)	3	8	4	42 (51)

Tabel. 3.

Mønternes fordeling efter deres datering, fordelt på landsdele. Tal i parentes er mønter fra skattefund, eller total antal inklusiv mønter fra skattefund.

The distribution of coins by date and region. Numbers in parentheses are hoard coin finds, or the total number including coins from hoards.

også bør overvejes, er at koncentrationen af Continental Runic i området omkring Ribe, skyldes et bevidst frisisk fremstød mod denne del af Vadehavskysten. Continental Runic tilskrives den frisiske kong Radbod (c. 690-719) og udmøntningen formodes at være fra et sted i Frisland, dvs. i det nordlige Holland (Op den Velde & Metcalf 2009, s.145). Kong Radbod tabte antagelig kontrollen over bl.a. Dorestad, Domburg og Utrecht til den frankiske kong Pepin i starten af 690'erne og dermed kontrollen med de vigtigste handelsbyer ved Rhinens munding (Op den Velde & Metcalf 2003, 115ff). Det har adskillige gange været foreslået, at friserne har spillet en aktiv rolle i grundlæggelsen af Ribe, omkring år 700. Er det den rolle, vi ser afspejlet i møntbilledet med de mange Continental Runic, Radbods mønter, i området omkring Ribe? Er det den frisiske konge der, efter slaget om Dorestad mm. er tabt, forsøger via ekspanderende kontakter og forøget interesse, at finde fodfæste i grænseområdet mod Danerne? Når den tidlige periodes mønter dukker op i stort tal omkring Ribe, samt på højstatuspladserne i Østdanmark – den danske konges mulige residens, jf. Søvsø (2018), er det næppe tilfældigt. Hvis fundbilledet er retvisende, og der i fremtiden ikke kan påvises en tilsvarende koncentration af Continental Runic længere ned af Vadehavsky-

sten, kan fundbilledet tolkes på den måde, at den frisiske interesse har været fokuseret mod det område, som kort efter kom til at rumme Skandinaviens første emporium, Ribe. Sejlruten ind til Ribe gik netop tæt forbi pladserne sydvest for emporiet.

Det kan naturligvis ikke udelukkes, at mønterne er bragt med tilbage af danske besøgende i Frisland, hvor de kan være kommet i kontakt med møntbrugende samfund, hvad enten det så har været direkte på en af de store handelspladser eller gennem andre kontakter.

Den danske kongemagt har kigget på – og måske også deltaget aktivt. Inde i Ribe, er det i den ældste fase langt fra kun Radbods egne mønter der findes i de ældste lag før ca. 720/25. Her er hovedparten af mønterne faktisk Porcupines, både enkelte primary men også en god andel secondary. Oprindelsesstedet for disse kan være både Domburg/"Big-rivers" – dvs. i området omkring Rhinen i den sydlige, frankisk kontrollerede del af det nuværende Holland, eller for nogle varianter vedkommende Frisland i den nuværende nordlige del af Holland – og fortsat udenfor direkte frankisk kontrol. Mønternes udsagn fra Ribe selv, peger altså ikke entydigt på kong Radbod, men i mindst lige så høj grad mod de frank-

isk kontrollerede handelsbyer Domburg og Dorestad i området ved Rhinen.

Det tidlige fundbillede omkring Ribe tyder altså på kontakt med møntbrugende handelssystemer anvendende forskellige mønter. Hvis ikke den danske kongemagt har spillet en ledende rolle i Ribe fra starten, går der ikke længe inden hele kontrollen overtages. Et væsentligt argument for den udvikling er blandt andet at W/M opfattes som en hjemlig monopolmønt, udmøntet af kongen til brug på emporierne.

Hvordan ser billedet af enkeltfundne mønter ud udenfor Ribe, efter at W/M har indtaget den altdominerende rolle? I hele Sydskandinavien er der 16 W/M og syv Porcupines (secondary, tertiary og imitationer). Ser man på de enkelte regioner er W/M på nær Fyn med øer ganske dominerende – men det skal bemærkes, at det sker ud fra nogle meget små tal, hvor nye fund let kan ændre på forholdet mellem de enkelte typer. Tendensen er imidlertid markant, og man skal huske på, at billedet repræsenterer tusindvis og atter tusindvis af detektor-timer på adskillige tusind lokaliteter spredt ud over hele Danmark. Der er ganske enkelt tale om den største randomsampling, man kan forestille sig, og på den baggrund må resultatet opfattes som retvisende. I Skåne er tre ud af fire sceattas W/M, på Sjælland er det fire ud af fem, på Fyn og øer ses én W/M og én secondary Porcupine, mens der i Jylland inkl. Schleswig-Holsten er tale om otte enkeltfundne W/M og seks Porcupines.

Sammenligner vi i første omgang med Holland og England, hvor der er afsøgt mindst lige så hyppigt med metaldetektor, er det helt tydeligt, at i Sydskandinavien er sceattas meget fåtallige uden for emporierne. Den monetarisering og regulerede møntbrug, som kommer til udtryk i emporiernes

Fig. 4.

Et udvalg af hovedsageligt ikke tidligere publicerede sceattas fra Sydskandinavien. Afbildet i ca. dobbelt størrelse. Numre henviser til kataloget.

A selection of mostly not previously published sceattas from Southern Scandinavia. Depicted in ca. double size. The numbers refer to the catalogue.

møntfund, finder slet ikke genklang ude i landsbyerne. I Holland og England findes sceattas i stort set hver eneste flække, hvilket vidner om en udstrakt og dagligdags anvendelse af mønter i forbindelse med mangfoldige økonomiske transaktioner (Metcalf 2014). I Sydskandinavien forholdes det sig helt anderledes. Lokaltiteterne er få, og blandt disse er hovedparten med et særligt præg. Lejre optræder således med to mønter, Havsmarken med én W/M og Hedeby med to, Melby, der beskrives som en højt specialiseret produktionsplads (Bican 2009, 73) med én sceatta, Dankirke med én og Okholm med to. Pladsernes karakter på Tybjerg, Hatting og Holmsland Klit er mere usikker, men vurderet ud fra det nuværende kendskab er der antagelig tale om pladser indenfor det mere almindelige agrare niveau. Endelig afventer Wenningstedt publicering (Majchczack, in prep). Også Krinkberg udgør en særlig fundlokalitet, idet der er tale om en opløjet gravplads. Hvorvidt alle sceattas derfra er gravfund, eller der har været en kombination af flere aktivitetstyper er uvist.

I forhold til fund fra den tidligste periode, er det bemærkelsesværdigt, at der i området omkring Ribe kun er fundet ganske få enkeltfundne mønter efter fremkomsten

3.3

3.4

3.5

3.6

3.7

4.2

4.3

4.4

5.1

6.1

7.1

7.2

7.3

9.1

10.1

10.2

11.1

12.2

13.1

14.1

14.2

15.1

15.2

15.3

16.1

18.1

21.4

af W/M. Forklaringen er den samme, som er gældende for hele det Sydsandinaviske område: mønterne er tiltænkt brug på de få emporier, hvor tæt kontakt til udenlandske handlende samt kongens mulighed for en økonomisk gevinst ved tvangsveksling til lokal valuta, medførte basis for en regulær møntøkonomi baseret på en lokal sydsandinavisk sceatta – Wodan/monster-mønten.

Hvis vi nu inddrager skattefundene, Okholm, Dankirke og Föhr viser der sig i virkeligheden ingen diskrepans i forhold til det billede som de enkeltfundne mønter giver. Okholm-skatten tilhører den ældste periode omkring år 700 og indeholder de samme typer som ses blandt de enkeltfundne mønter. Om mønterne så er deponeret straks efter ankomst til området, eller evt. først har indgået i transaktioner er uvist. Dankirke-skatten, der består af fem W/M er lidt mere tvetydig. Sammensætningen

er, når man inddrager resultaterne fra Ribe efter senest 725, helt i overensstemmelse med, hvad vi kan forvente. Ikke bare en markant andel af W/M, men i skattens tilfælde total. På den anden side har netop de fem mønter været igennem skeptiske hænder, hvor de er lødighedstestet med et markant knivsnit tværs over den ene side – et særkende som ikke kendes på nogen andre W/M fra hverken Sydsandinavien, Holland eller England – men som svarer helt til den samme behandling som langt de fleste sceattas i både Föhr- og Cothen-skattene har været udsat for (Hatz 2001, 45f; Op den Velde 2015, s.64). Har mønterne i Dankirke-skatten været på langfart til folk der ikke kendte eller nærede tillid til mønttypen? Endelig er Föhr-skatten, nedlagt tidligst i 750'erne (Hatz 2001, 43, se dog Breternitz 2018 med anden datering), et godt eksempel på en møntsammensætning, der er meget fremmed i forhold til det generelle billede i Sydsandinavien. Den kan bedst opfattes som at være sammensat og ankommet samlet længere sydfra, hvorefter den hurtigt er endt i jorden uden at have nået at indgå i den regionale møntøkonomi, hverken lokalt på Vadehavsøerne, eller via en tvangsveksling til W/M i Ribe.

Det er tydeligt, at det samlede møntbillede af enkeltfund og skattefund, viser et samfund, hvor møntøkonomien var begrænset til de få emporier. Selvom der også fremover nu og da vil dukke en sceatta op, har detektorindsatsen gennem flere årtier været så omfattende, at der ikke er grund til at tro, at fundbilledet vil ændre sig afgørende de kommende år. Pladser som Tissø, Lejre, Havsmarken, Okholm og Gl. Hviding har været afsøgt i årevis med mellemfaldende pløjninger med kun få fund til følge. Hundreder af lokaliteter med masser af andre genstande fra yngre germansk jernalder og vikingetid har kun i ganske få tilfælde leveret en sceatta fra 700-årene.

På den måde er forholdene i stor kontrast til både Holland og England, hvor mønterne findes i selv de fjerneste landsbyer, langt fra byer og markedspladser (Metcalf 2007), samtidig med at man kan iagttage en koncentration af emporiets egne mønttyper i oplandet eller kongedømmet omkring emporierne, f.eks. Hamwic (Southampton) Series H og Eoforwic (York) Series Y (Metcalf 1994, 323 og 579; EMC). Det samme er slet ikke tilfældet i Sydszkandinavien, hvor der ikke ses nogen nævneværdig spredning af de tre emporiers W/M-mønter ud i omegnens landsbyer eller stormandsmiljøer. Rundt om Åhus og Gross Strömkendorf er der fundtomt, omkring Ribe er der kun fund på specialpladserne Okholm og Dankirke, i modsætning til hvad vi så med Continental Runic, nogle årtier tidligere. Det er på sin vis overraskende. At det er i kontakten med fremmede købmænd, at brugen på emporierne er udviklet, er forståeligt. At den meget regulerede, kongeligt kontrollerede møntøkonomi i f.eks. Ribe er tiltænkt handlen internt i emporiet er netop det, billedet viser. Alligevel kan det undre, at ikke flere W/M'ere forlader Ribe i hænderne på lokale eller regionale bønder med overskud til at indgå i handel, der har været til marked, for senere at blive efterladt eller tabt i landsbyerne. Men som fundbilledet ser ud nu, lader det altså ikke til i nævneværdigt omfang at have været tilfældet.

Afslutning

Metcalf argumenterer for at W/M var slået i Ribe, mens Søvsø (2018) opfatter W/M som danerkongens mønt, præget til brug i den internationale handel i rigets tre emporier, Ribe, Gross Strömkendorf og Åhus. Ud fra artiklens grundforudsætning, at der er tale om en mønt præget i danernes område, er Søvsø's tolkning helt i overensstemmelse med det billede som møntfundene giver

på nuværende tidspunkt. I perioden efter at udmøntningen af W/M er påbegyndt, er mønttypen næsten enerådende i Ribe og Åhus, mens forholdene i Gross Strömkendorf kunne tyde på det samme. Tilsvarende er de få mønter, der spredes ud over det Sydszkandinaviske område klart domineret af W/M, igen en understregning af denne types særstilling – og helt modsat den sammensætning af forskellige sceattas-typer man ser blandt enkeltfund i det friske og engelske område. Og igen må det understreges, at de tre områder, Danmark, Holland og England langt hen ad vejen er sammenlignelige med hensyn til anvendelse af metaldetektor, så årsagen til det langt færre antal sceattas udenfor emporierne i Sydszkandinavien skyldes reelle forhold i datiden, ikke væsentlige forskelle i indsamlingsmetoder eller omfanget af detektorafsøgninger.

Der er naturligvis langt fra svar på alle spørgsmål. Vi kender ikke de nøjere forhold i Gross Strömkendorf: hvilke andre typer end W/M findes der, og hvordan kan de dateres? Rykker mønternes udsagn mon ved starttidspunktet, der ellers er sat til 730'erne på baggrund af dendrokronologi? Da danernes konge i 808 flytter købmændene fra Reric (Gross Strömkendorf) til Hedeby må han åbenlyst have haft magten til at gennemføre dette og indførslen i De Frankiske Rigsannaler fortæller også, at kongen tidligere havde haft store indtægter fra Reric. Man kender dog ikke forholdene længere tilbage i 700-årene, ved pladsens etablering senest i 730'erne. Var det også på det tidspunkt en dansk konge, der indtog en betydende rolle i grundlæggelsen, eller tog han først kontrollen på et tidspunkt hvor markedspladsen var veletableret? Når den danske kongemagt nu angiveligt var så stærk i 700-årene, og bl.a. stod bag en omfattende udmøntning af W/M til brug

på rigets tre emporier, kan det undre, at der ikke finder en mere omfattende monetarisering sted også udenfor emporierne. Arkæologer og numismatikere anfører ofte, at årsagen til at det sker på emporierne, er på baggrund af bl.a. skat i form af tvangsveksling af fremmede valuta og med bl.a. markedsfred som modydelse. Det er nu stadig forunderligt, at ikke flere W/M finder vej ud i de danske emporiers bagland. Ganske vist må de fremmede købmænd og deres varer have været vigtige. Men emporiernes fremstilling og import af en lang række genstande og varer, som tydeligt finder vej ud i landsbyerne, f.eks. perler, kamme, hvæssesten og kværnsten af basaltlava viser, at en stor del af de handlende må have været folk fra regionen. Men altså folk, der ud fra fundbilledet, ikke tog møntbrugen til sig i nævneværdigt omfang og dermed at størstedelen af vareomsætningen var baseret på naturaliehandel.

Katalog

1 Ribe By, Stednr. 19.04.09

Fremkommet ved arkæologiske udgravninger siden 1973, langt overvejende i markedspladsens tykke kulturlag mens enkelte stammer fra andre kontekster.

Publicerede:

1-32 Ribe, 1970'erne. 32 stk, 26 Wodan/Monster, 4 Porcupine, 2 udefinerede. Bendixen 1981. Bendixen opregner 25 W/M og 5 Porcupine, men efter en nærmere identifikation af undertegnede på NM, er D5719 ændret til en W/M.

33-66 Ribe 1985-86. 34 stk, 31 Wodan/Monster, 1 Porcupine, 1 Maastricht, 1 udefineret. Bendixen 1994.

67-203 Ribe 1989-2000. 137 stk, 110 Wodan/Monster, 16 Porcupine, 4 Continental Runic, 1 Series J, 1 Unik, 5 udefinerede. Feveile 2006a.

Upublicerede:

204 Wodan/Monster. Udgravningsfund i ustratificerede, omrodede gadelag på sydsiden af Åen. ASR 2089 Dagmarsgade, 2005

205-212 6 Wodan/Monster, 1 Porcupine, 1 udefineret, i alt 8 stk. Spredte enkeltfund, ved udgravning i markedspladsens kulturlag. ASR 15 Kunstmuseets Kælder, 2009.

213-215 3 Wodan/Monster, spredte enkeltfund ved udgravning i markedspladsens kulturlag. ASR 2360 Sct. Nicolai Gade, gaderenovering, 2011.

216-218 1 W/M som gravgave i grav G21, 1 W/M ved "rensning af flade" i grav G33, 1 Porcupine i (formodet) grav G34.

Kun mønten i G21 opfattes som en gravgave, mens tilhørsforholdet mellem mønter og G33 og G34 ikke er klart. Der er næppe tale om gravgaver og mønterne opfattes som stammende fra andre aktiviteter i området (Croix, pers.).

Fundet ved fladeudgravning i område med bebyggelse og grave. SJM 348 Rosen Allé, 2014-16.

219-280 46 Wodan/Monster, 12 Porcupine, 2 Continental Runic, 2 udefinerede, i alt 62 stk. Enkelte af stykkerne er kun foreløbig identificeret. Spredte enkeltfund, udgravningsfund i markedspladsens kulturlag. SJM 3 Posthustorvet, 2017-18.

Ribe samlet: 225 Wodan/Monster, 35 Porcupine, 5 Continental Runic, 1 Series J type 37, 1 Maastricht, 1 Unik, 12 udefinerede, i alt 280 stk.

2 Dankirke, Stednr. 19.04.11-19

1-10

5 Wodan/Monster, 2 Continental Runic, 1 Porcupine, Variety E, sub-variety k (740-800?), 1 Series B, type 27; 1 Series J, type 37, i alt 10 stk, fundet enkeltvis fortrinsvis ved soldning af pløjegjorden.

Bendixen 1972; 1974; 1981. Feveile 2006b.

3 Okholm, Stednr. 19.04.11-90 og -150

Udgravning:

1 Wodan/Monster, enkeltfund i grube i 1996, ASR583x59. Feveile 2001, fig. 23.3.

2 Porcupine, enkeltfund i grubehus IV i 1996, ASR583x55. Feveile 2001.

3 Continental Runic, 1,01g, enkeltfund i grubehus A443 i 2015, SJM311x87.

Detektorfund, opløjet skat:

4 Continental Runic, 1,14g, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2015, SJM 154x142. KMMS FP 12251.1

5 Series E, Plumed Bird, variant J, 1,13g, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2016, SJM 154x147. KMMS FP 12250.3

6 Continental Runic, 1,11g, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2016, SJM 154x174. KMMS FP 12250.1

7 Continental Runic, 1,21g, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2016, SJM 154x175. KMMS FP 12250.2

Mønterne er fremkommet indenfor en kort periode, i et område på ca. 80x15 meter på langs af pløjeretningen. Der er efter alt at dømme tale om en lille spredt skat.

4 Gl. Hviding, Stednr. 21.01.03-85 og -107

1 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2004. ASR 1265x57.

2 Porcupine, fundet ved afsøgning med metaldetektor før 2012, ASR 1265x141.

3 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2009, ASR 1689x173. KMMS FP 11755.5

4 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2010, ASR 1689x190.

De fire mønter er fremkommet helt spredt indenfor et ca. 300x600 meter stort areal fordelt over flere adskilte markstykker. Mønterne er tabt enkeltvis.

5 Høgsbrogård (Mikkelsgård Nord), Stednr. 21.01.03-42

1 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2019, ASR 2321x335.

6 Tømmerby, Stednr. 19.05.11-83

1 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2014. SJM 257x42, KMMS FP 11087.1

7 Emmerlev Kirke, Stednr. 21.02.02-110

1 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2018, HAM 5914x97.

2 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2018, HAM 5914x98.

3 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2019, HAM 5914x99.

Mønterne er fremkommet spredt indenfor et større markstykke og opfattes som enkeltfund.

8 Holmsland Klit, Stednr. 18.04.04

1 Wodan/Monster, opsamlet på stranden, 1982. Bendixen 1985, s. 36, fig. 1.

9 Hatting, Stednr. 17.04.03-218

1 Porcupine, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2017, HOM 3345x15.

10 Gudme II, Stednr. 09.01.04

1 Porcupine, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 1982, FSM (OBM) 999x161, KMMS FP 3950.20. Op den Vælde & Metcalf 2009-10, Corpus 1984, Secondary, sub-variety h. Bendixen 1985, s. 36, fig. 2; Pedersen 1998, s. 24, fig. 3.

2 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 1992. Pedersen 1997; Pedersen 1998, s. 24, fig. 4.

11 Havsmarken, Stednr. 09.07.04-164

1 Wodan/Monster, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2016. LMR 14954x1515. Uldum & Bohr 2019.

12 Tissø, Stednr. 03.01.06

1 Continental Runic, udgravningsfund i 1997 i middelalderligt pløjelag over halhus. Pedersen 1998, s.25, note 18. Jørgensen 2003, s. 201.

2 Series J, type 72 – perforeret uden øsken, udgravningsfund, ca. 2010? KMMS FP 11947.1

13 Melby, Stednr. 03.01.10

1 Wodan/Monster, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2007.

14 Tybjerg Øst, Stednr. 05.07.11-33

1 Wodan/Monster, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2015, KNV 403x44.

2 Wodan/Monster, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2016, KNV 403x50. Mønterne er fremkommet spredt indenfor et større markstykke og opfattes som enkeltfund.

15 Gl. Lejre, Stednr. 02.06.01

1 Porcupine, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2012, ROM 641opx1195. Primary phase, Variety G4. Christensen 2015, s. 188, fig. 11.19 nr 4.

2 Porcupine, fundet ved afsøgning med metaldetektor på udgravningsfelt i 2017, ROM 641x292.

3 Wodan/Monster, fundet ved afsøgning med metaldetektor i jordbunke fra udgravningsfelt i 2017, ROM 641x343.

16 Wenningstedt, Sylt

1 Wodan/Monster, udgravningsfund i kulturlag, 2012, LA149, no. SH2012-304.1 Majchczack in prep. Foto: Linda Hermannsen, ALSH.

17 Goting Kliff, Föhr

1-87

Skattefund med 87 mønter, heraf 77 sceattas og 10 frankiske denarer. Hatz, G. 2001.

18 Haithabu

1 Wodan/Monster fundet i udgravning på Südsiedlung. Hatz, G. 1965, s. 74.

1 Wodan/Monster, overfladefund indenfor voldene. Privateje. Bendixen 1981, s. 66; Wiechmann 2007, p.258, nr. 44.

19 Schuby

1 Porcupine, udgravningsfund. Op den Velde & Metcalf 2009, p. 253, Corpus 2396. Sub-variety k, imitation. Kühn 2007.

20 Krinkberg

1 Wodan/Monster, gravfund, 1885. La Baume 1952; Hatz, G. 1989, s. 117, nr. 1.

2 Wodan/Monster, udgravningsfund i pløjelag 1983. Hatz, V. 1985, s. 127, no. 1; Hatz, G. 1989, s. 117, nr. 2. Hatz (1985) fremlægger mønten sammen med andre efterslæb til Krinkbergskatten. Hvilke mønter der kan have indgået i skatten, virker ganske uklart, da de er fremkommet af mange forskellige kanaler og over meget land tid. Wodan/Monsteren regnes således ikke til skatten, og opfattes også i denne artikel som et enkeltfund, da Hatz beskriver fundsituationen som "der Sceatta einzeln im Acker angetroffen wurde", s. 128.

3 Wodan/Monster, udgravningsfund i fyld til gravhøj 1984. Hatz, G. 1989, s. 117, (nr. 3.)

4 Porcupine, Hatz, G. 1989, s. 117, nr. 4; Metcalf & Op den Velde 2009, p. 253, Corpus nr. 1956, Secondary, sub-variety g.

21 Åhus

1-3 3 Wodan/Monstre, fundet enkeltvis ved udgravning tidligt i 1980'erne, angiveligt i et kulturlag. Callmer 1984, s. 9ff. Bendixen 1985, s.36.

4 Porcupine, udgravningsfund i Åhus II, 1988, F114, LUHM 30193. Pedersen 1998, s. 25, samt note 17. Tertiary, variety F (mulig imitation). Tegning: Johan Callmer.

22 Gross Strömkendorf

Udgravningsfund og fund med metaldetektor. Mere end 40 sceattas, hvoraf hovedparten er Wodan/Monstere mens Porcupines også er talrige. Publicering under forberedelse. (Ralf Wiechman, pers.).

23 Helgö

1 Porcupine, udgravningsfund i højfyld. Malmer, B. 1981.

24 Ervik

1 Serie Y, slået i York af Eadberth og ærkebiskop Ecgbert, ca. 737-58, Skaare 1976, p. 158.

25 Truso

1 Wodan/monster, perforeret og med øsken. Bogucki 2007, fig. 6b, nr 27.

Ny Skodborghus

KMMS beskriver 1 brandskadet sceatta, fundet ved afsøgning med metaldetektor. HBV 1499x1. KMMS FP 12613.1. Under-tegnede har haft stykket i hånden, uden at kunne se nogen rester af præg eller lignende, der berettiger en klassifikation til sceatta. Mønten indgår derfor ikke i denne oversigt.

Udarbejdelse af manuskriptet blev støttet af Deutsches Archäologisches Institut, via et forskningsophold i Berlin, (juni 2019.)

Litteratur

Abramson, T. 2006. *Sceattas – An Illustrated Guide. Anglo-Saxon Coins and Icons*.

Bendixen, K. 1972: Mønterne fra Dan- kirke. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1972, s. 61-66.

Bendixen, K. 1974: The first Merovingian Coin-Treasure from Denmark. *Medieval Scandinavia* 7, s. 85-101.

Bendixen, K. 1981: Sceattas and Other Coin Finds. I: Bencard (red): *Ribe Excavations 1970-76* 1, s. 63-101.

Bendixen, K. 1985. Skandinaviske fund af sceattas. *Hikuin* 11, s. 33-40.

Bendixen, K. 1994: The coins from the oldest Ribe (Excavations 1985 and 1986, "Ribe II"). *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1989-90 (1994), s. 27-44.

Bican, J. F. 2009. Vikingerne ved Kalund- borg Fjord. *Fra Holbæk Amt* 2009, s. 73-89.

Blackburn, M. 1985. A chronology for the sceattas. In: Hill, D & D.M. Metcalf (eds.): *Sceattas in England and on the Con- tinent. The seventh Oxford Symposium on Coinage and Monetary History. BAR British Series* 128, s. 165-174.

Breternitz, P. 2016. Milo und die Mün- zen. Ein Beitrag zur Diskussion um Milos Trierer Episkopat. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 72, s. 161-175.

Breternitz, P. 2018. Das Ende der eigen- ständigen friesischen Münzprägung im 8. Jahrhundert. Beobachtungen zur Chrono- logie der Porcupinevarianten B, E und F. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 105, s. 83-102.

Bogucki, M. 2007. Coin finds in the Viking-age emporium at Janów Pomorski (Truso) and the 'Prussian phenomeon'. I: Suchodolski, S. & M. Bogucki (eds): *Money circulation in antiquity, the middle ages and modern Times. Time, range, intensity. International Symposium og the 50th An- niversary of Wiadomosci Numizmatyczne*. Warsaw-Cracow, s. 79-108.

Callmer, J. 1984. Sceatta problems in the light of the finds from Åhus. *Scripta Minora*.

Christensen, T. 2015. Lejre bag myten. *De arkæologiske udgravninger*. Jysk Arkæ- ologisk Selskabs Skrifter 87.

Coupland, S. 2014. The Use og Coin in the Carolingian Empire in the Ninth Century. In: Naismith, R.; M. Allen & E. Screen (eds): *Early Medieval Monetary History. Studies in Memory of Mark Blackburn*, s. 257-293.

Croix, S. (in prep) *The city of the dead. Burial customs in early Ribe*. Ribe studier.

Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg.

Feveile, C. 2001. Okholm - en plads med håndværksspor og grubehuse fra 8.-9. århundrede. By, marsk og geest 13. Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen, s. 5-32.

Feveile, C. 2006a. Mønterne fra det ældste Ribe. I: Feveile (red): Det ældste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000. *Ribe Studier* 1.1, s. 279-312.

Feveile, C. 2006b. Sceattaerne fra Dankirke – skatte eller enkeltfund? *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2006:1, s. 3-9.

Feveile, C. 2008. Series X and Coin Circulation in Ribe. I: Abramson, T. (red): Two Decades of Discovery. *Studies in Early Medieval Coinage* 1, s. 53-67.

Hatz, G. 1965. Münzfunde aus Haithabu 1962. *Offa* 21/22, s. 74.

Hatz, V. 1985. Nachlese zum Krinkberg-Fund. *Hikuin* 11, s. 125-132.

Hatz, G. 1989. Sceattafunde vom Krinkberg. Festschrift til Lars O. Lagerqvist. *Numismatiska Meddelanden* XXXVII, s. 115-120.

Hatz, G. 2001. *Der Münzfund vom Goting-Kliff/Föhr*. Numismatische Studien, Heft 14, Hamburg.

Hilberg, V. 2008. Hedeby: An outline of its research history. In: Brink, S. & N. Price (eds.): *The Viking World*, s. 101-111.

Jørgensen, L. 2003. Manor and Market at Lake Tissø in the Sixth to Eleventh centuries: The Danish 'Productive' Sites. I: Pestell, T. & K. Ulmschneider (red): *Markets in Early Medieval Europe. Trading and 'Productive' Sites*, 650-850, s. 175-207.

Jørgensen, L. 2006. Tracking down the aristocracy. Distribution pattern and coin use at the Viking manor and market at Lake Tissø, Denmark. I: Horsnæs, H.W. & J.C. Moesgaard (red): 6th Nordic Numismatic Symposium. Single Finds: the Nordic Perspective. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 2000-2002 (2006), s. 190-204.

Kühn, H.J. 2007. Jenseits der Deiche. In: Von Carnap-Bornheim, C. & C. Radtke (ers.):

Es war einmal en Schiff. Archaeologische Expeditionen zum Meer. Hamburg, s. 260.

La Baume, P. 1952. Ein münzdatierte Grabfund der Wikingerzeit, *Offa* 10, s. 46-54.

Majchczack, B.B., in prep, *Die Rolle der nordfriesischen Inseln im frühmittelalterlichen Kommunikationsnetzwerk*. Dissertation at Rostock University, in preparation.

Malmer 1981. De västerlandska mynten från Helgö, Ekerö sn, Uppland. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1981, s. 5-8

Malmer, B. 2007. South Scandinavian Coinage in the Ninth Century. I: (Graham-Campbell & G. Williams (eds.): *Silver Economy in the Viking Age*, s. 13-27).

Metcalf, D.M. 1984. A note on sceattas as a measure of international trade, and on the earliest Danish coinage. In: Hill, D & D.M. Metcalf (eds.): *Sceattas in England and on the Continent*. The seventh Oxford Symposium on Coinage and Monetary History. *BAR British Series* 128, s. 159-164.

Metcalf 1994 *Thrymsas and Sceattas in the Ashmolean Museum Oxford* 3. London.

Metcalf, D.M. 2007. Regions Around the North Sea With a Monetised Economy in the Pre-Viking and Viking Ages. I: (Graham-Campbell & G. Williams (eds.): *Silver Economy in the Viking Age*, s. 1-11.

Metcalf, D.M. 2014. Thrymsas and Sceattas and the Balance of Payments. In: Naismith, R.; M. Allen & E. Screen (eds): *Early Medieval Monetary History. Studies in Memory of Mark Blackburn*, s. 243-256.

Moesgaard, J.C. 2007. Møntskatten fra Danelund og møntvæsenet i Sydvestjylland i vikingetid og tidlig middelalder. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2004 (2007), s. 107-156.

Moesgaard, J.C. 2008. Udbredelsens af reguleret møntøkonomi i geografisk perspektiv ca. 600 – ca. 1150. *Hikuin* 35, 133-150.

Op den Velde, W. & D.M. Metcalf 2007. The Monetary Economy of the Netherlands,

s. 690-c.715 and the Trade with England: A Study of the Sceattas of Series D. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 90 2003 (2007), Amsterdam.

Op den Velde, W. & D.M. Metcalf 2010. The Monetary Economy of the Netherlands, s. 690-c.760 and the Trade with England: A Study of the 'Porcupine' Sceattas of Series E. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 96-67 2009-10 (2010), Amsterdam.

Op den Velde, W. 2015. The Cothen Hoard as Witness of the international circulation of Sceattas. I: Willemsen, A. & H. Kik (eds.): *Golden Middle Ages in Europe. New research into Early-Medieval communities and identities. Proceedings of 2nd Dorestad Congress, 2-5 July 2015*, s. 64-69.

Pedersen, A. 1997. En runesceatta fra Gudme. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1997:2, s. 21-23.

Pedersen, A. 1998. En runesceatta fra Gudme II. *Årbog for Svendborg & Omegns Museum* 1997 (1998), s. 23-27.

Skaare, K. 1976. *Coins and Coinage in Viking-Age Norway*. Oslo.

Søvsø, M. 2018. Emporia, Sceattas and Kingship in 8th C. "Denmark". In: Hansen, J. & M. Bruus (eds.): *The fortified Viking age. 36th interdisciplinary Viking symposium in Odense May 17th, 2017*, s. 75-86.

Uldum, O. & S. Bohr. En wotan-mønt og to små hjelmklædte figurer. I: K.R. Sørensen (red): *Fund Fortæller. Nye arkæologiske fund på Fyn*, s. 9-14.

Wiechmann, R. 2007. Haithabu und sein Hinterland – ein lokaler numismatischer Raum? Münzen und Münzfunde aus Haithabu (bis zum Jahr 2002), *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu* 36, Neumünster, s. 182-278.

Williams, G. 2007. Kingship, Christianity and Coinage: Monetary and Political Perspectives On Silver Economy and the Viking Age. I: (Graham-Campbell & G. Williams (eds.): *Silver Economy in the Viking Age*, s. 117-214.

Andre kilder

EMC www.emc.fitzmuseum.cam.ac.uk (21. Juni 2019)

Summary

Sceattas in Southern Scandinavia

– From expansive Frisians to controlling royal power

Since the first initial finds during the 1960's, when sceattas were first identified in Danish excavations, the numbers have gradually grown to more than 459 coins from Southern Scandinavia (fig. 1-2). By far the largest number have been found in Ribe, with 280 in all to date, but the marketplace of Gross Strömkendorf and a coin-hoard from Föhr also represent sizable numbers.

Outside of Ribe, new sceatta finds are especially related to the comprehensive use of metal-detectors - partly yielding more finds from known sceatta localities, but also from new localities that had not previously returned this type of coin-finds.

If one takes a closer look at the geographical distribution, it is clear that the Wadden Sea coast North of the border between Denmark and Germany stands out, as there are six localities outside of Ribe with 26 sceatta coin finds, whilst in the rest of present-day Denmark there are just eight localities with in all 13 sceattas (fig. 3).

Outside of the marketplaces, the coins are rare, and the number of find-sites is rather restricted, both seen in light of the intensive use of metal-detectors in Denmark and when seen in comparison with the finds situation in e.g. the Netherlands and England. This article gives an updated overview of the present finds picture within the sphere of influence of the Danish kingship, Southern Scandinavia and parts of the Southern Baltic Sea coast and points to some causes for the distribution and chronological spread of the

coins as it presents itself today. Can Wodan/Monster(W/M) have been minted not just as Ribe's own coinage, but as that of the Danes, to be used at the royal emporiums of Ribe, Åhus and Gross Strömkendorf as suggested by Søvsø (2018)?

The single coin finds are 42 sceattas from 12 localities (fig. 4). Here, the proportion of continental runic is 30,9 % and very high in comparison with urban Ribe, where they only represent 2 % (Feveile 2008), whilst Porcupine is at the same level. W/M is still the most dominant with 38,1 % of the single find coins- but markedly less than in Ribe, where they on the whole represent roughly 85 %.

Continental Runic and a few of the other types and variants could have come to Denmark and were lost before the minting of the W/M type started around 715-20, but the majority of the Porcupines are thought to have arrived and were lost together with and at the same time as W/M.

The oldest group, the Continental Runic, primary Porcupines among others, are found in all six localities outside of Ribe in the Danish part of the Wadden Sea coast and are the only type at four of the sites (fig. 5 and 6). Further to the East, the oldest group of sceattas is only found at some of the country's most high-profile sites, Gudme on Funen, as well as Tissø and Lejre on Zealand- and at that only in one or two examples. South of the Danish-German border the situation differs significantly from Southern Jutland in that, there are no finds of primary sceattas.

The finds situation can be interpreted in two ways. The first possibility is, that the lack of finds from the German part of the Wadden Sea coast is due the markedly lower level of detector activity. Another possible interpretation, which should also be entertained,

is that the concentration of Continental runic along the Danish part of the Wadden Sea, represents a conscious Frisian expansion under King Radbod (ca. 690-719) directed at the region in and around latter-day Ribe.

Following the beginning of W/M mintage, some 16 single finds of W/M and 7 Porcupines (secondary, tertiary and imitations) have been recovered and W/M is the dominant type in all parts of Southern Scandinavia. If the three supposed coin-hoards are included, it is clear, that the composition of the Föhr hoard deviates markedly from the rest of the finds map, whilst the small hoard from Okholm and the W/M hoard from Dankirke have a composition that corresponds with the picture seen with the single coin finds.

It is clear, that the overall picture from single coin finds and hoards in Southern Scandinavia, shows a society, where the coin economy was limited to the few emporiums. In the period following the minting of W/M, this coin type is nearly totally dominant in Ribe and Åhus, whilst the conditions in Gross Strömkendorff could indicate something similar. Correspondingly, the few coins that are spread throughout Southern Scandinavia are clearly dominated by the W/M type. This supports Søvsø's (2018) argumentation for, the W/M sceatta as being not merely Ribe's coin, but the coinage of the Danish king, to be used at his three emporiums; Ribe, Åhus and Gros Strömkendorff.

Claus Feveile

Museumsinspektør, cand. mag.
Sydvestjyske Museer
Tangevej 6b, 6760 Ribe
clf@sydvestjyskemuseer.dk
